

OTOBİYOGRAFİ VE PAUL RICOEUR: TARİHSEL ANLATIDA ZAMANIN BİÇİMLENDİRİLMESİ*

Dr. Mehmet BÜYÜKTUNCAY

Celal Bayar Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu

ÖZ

Yazınsal bir anlatı türü olarak otobiyografi, tarih ve kurmacanın kesiştiği bir alanda konumlanır. Otobiyografi gerçek bir geçmiş zamana göndermede bulunması ile tarih yazımına, ancak gerçek bir geçmişi biçimlendirirken öyküleme stratejileri kullanması bakımından ise kurmacaya yakındır. Tarih ve kurmaca arasında bir nevi geçişkenlik arz eden bu yazın türü anlatı biçimi içerisinde özgün zaman deneyimini yapılandırmakta ve yaşantılanan zamanı anlatının biçimlendirici ilkesine tabi kılmaktadır. Paul Ricoeur, anlatıların birey ve toplulukların deneyimlerini zamansal olarak biçimlendirmesi ilkesi üzerine kaleme aldığı Zaman ve Anlatı başlıklı dört ciltlik hacimli yapıtında, bir yandan tarih yazımı ve kurmaca arasındaki koşutlukları irdelemiş; diğer yandan da bu iki anlatı biçiminin zamanı biçimlendirme süreçlerindeki farkları felsefe ve anlatıbilim çerçevesi içerisinde ele almıştır. Ricoeur tarihsel ve kurmaca metinlerdeki zamansallığı inceleyebilmek için anlatı yapısını olay örgüsü, mimesis (eylemin taklidi) ve özgün bir deneyimin yeniden-biçimlendirilmesi kavramlarını temele alarak değerlendirebilir. Bu çalışma esasen Ricoeur'ün anlatının zamansal işlevleri üzerine ortaya koyduğu yapıtında tarih ve kurmaca üzerine yaptığı tespitlerin otobiyografi için de geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, otobiyografi insan eylemlerinin zamana tabi olması kadar anlatıların zamanı yeniden yapılandırma potansiyeli ilkesince de kişilere geçmişteki eylemlerini anlamlandırıp kendilerini oluşturma yetisi kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Otobiyografi, Kurmaca, Tarihyazımı, Olayörgüsü, Olayörgüleştirme, Mimesis, Fenomenoloji, Açmaz, Anlatı, Anlatısal Özdeşlik*

AUTOBIOGRAPHY AND PAUL RICOEUR: CONFIGURATION OF TIME IN HISTORICAL NARRATIVE

ABSTRACT

Autobiography, as a literary narrative, is located within the intersection zone between history and fiction. Autobiography is close to historiography due to its reference to an actual past, and it is also close to fiction due to its use of narrative strategies while shaping the past in retrospect. This literary genre, which presents a

* Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe Bölümünde katılmış olduğum *Tarih Felsefesi Sorunları* başlıklı lisansüstü dersindeki Ricoeur etüdleri bu çalışmanın şekillenmesinde bana ilham vermiştir. Bundan ötürü öğretim üyesi Prof. Dr. Kubilay Aysevener'e teşekkürlerimi sunarım.

sort of transitivity between history and fiction, structures authentic time experience within the narrative form, and it subjects lived time to the formative principle of narrative. Paul Ricoeur's voluminous work, titled Time and Narrative, is mainly concerned with the principle that narratives configure individual and collective experience temporally. In this work he scrutinizes the parallelisms between historiography and fiction on the one hand; and examines the differences between these two narrative forms as to the procedures of configuring time within the framework of philosophy and narratology on the other. Ricoeur evaluates narrative structure in terms of plot, mimesis and re-figuration of authentic experience so as to investigate temporality in historical and fictional texts. This study principally claims that Ricoeur's remarks in his work concerning the temporal functions of narratives in both history and fiction also hold true for autobiographical narratives. Accordingly, autobiography grants individuals the power to interpret past actions and to form their selfhood depending on the principles that human actions take place in time and that narratives have the potential to re-structure time.

Keywords: *Autobiography, Fiction, Historiography, Plot, Emplotment, Mimesis, Phenomenology, Aporia, Narrative, Narrative Identity*

I. GİRİŞ

Bir yazın türü olarak otobiyografi hem yazarının benliğini, hem bu benliği şekillendiren çevresel koşulları hem de tüm bunları yazıya dökmenin dayanağı olarak anımsamayı odağına alan bir yazma edimidir. Bu bakımdan bir kişinin kimliğini oluşturmaya ilişkin yaşanmış deneyimin bu yazın türü içinde ifade bularak biçimlenmesinin çeşitli boyutları vardır. Eakin'e göre, bunlar otobiyografi türünün temel gönderme bağlamını oluşturur ki kısaca deneyimin biyografik, toplumsal, kültürel, tarihsel, bedensel ve zamansal boyutları olarak adlandırılabilirler (Eakin, 1992: 28). Otobiyografi bir yanıla geçmişte gerçekten meydana gelmiş olaylara ve yazarın bunlara ilişkin deneyimlerine göndermede bulunur; öte yandan ise bu deneyimlerin farklı boyutlarını bir anlatı çerçevesinde uyum içinde anlatmak zorundadır. Daha doğrusu farklı gönderme bağamlarına ait deneyim unsurlarının anlatı içerisinde biçimlendirilmesi durumu otobiyografiyi ham gerçeklikle işleyen bir anlatı olmaktan uzaklaştırarak onu kurmacaya yaklaştırır. Diğer bir deyişle, Eakin'in de belirttiği gibi, otobiyografi yazınında olgusal gerçekleri doğru biçimde dile getirme ihtiyacı kurmacaya özgü olduğu düşünülen sanatsal özgürlüğü mutlaka kısıtlamak zorunda değildir (Eakin, 1992: 31). Hatta denebilir ki otobiyografi türüne karakteristik özelliğini veren şey de tam olarak otobiyografi ile kurmaca anlatılar arasındaki bu geçişkenliktir.

Otobiyografi türü, tarihsel gönderme bağlamı ve anlatıdaki zamansallığın biçimlenişi bakımından kurmaca ile tarihyazını arasındaki kesişim bölgesinde yer alır. Kurmaca ve tarihin gönderme bağamları her ne kadar birbirinden farklı olsa da (zira ilki gerçekdışı olayları kurgu düzleminde ifade ederken ikincisi olmuş tarihsel olayları olduğu gibi anlatma gayretindedir) dile getirilen olayların metinselliği ve farklı zamansallık düzeylerinin anlatısal bir metin içinde biçimlenişi bu ikisini anlatı odağında paralel kılar. Dolayısıyla

otobiyografide tarihsel zamanın anlatı içindeki biçimlenişinin ilkeleri kurmaca ve tarihin ortaklaştığı bir yazma pratiğinde aranmalıdır. Zira ne tarihsel olaylar, kurmacaya zıt bir biçimde, elimizi uzatıp yakalayabileceğimiz ve yeniden gözle şahit olabileceğimiz mesafededir; ne de kurmacanın gerçek olayları ifade gücü ya da bir tür gerçeklik etkisinden bağımsız olduğu söylenebilir. Aksine tarihe ancak metinler aracılığıyla ulaşılabilir ve kurmaca da tüm gerçekdışılığına rağmen dünyamızda bir takım somut ve maddi etkiler yaratabilir (Felman'dan aktaran Anderson, 2001: 16).

Bu çalışmada, anımsama ile koşut olduğu ölçüde geçmişe dönük bir anlatı türü olan otobiyografinin tarihsel zamanı nasıl yapılandırdığı ve dolayısıyla geçmiş olaylara ilişkin deneyimlerin yazarın mevcut ilgileri tarafından nasıl 'şimdi' kılındığı irdelenmektedir. Hem tarih hem de kurmaca alanına teğet geçen otobiyografinin bu işleyişini derinlemesine inceleyebilmek için de Fransız filozof ve anlatıbilimci Paul Ricoeur'un (1913-2005) anlatılarda zamansallığın yapılanışına dair *Zaman ve Anlatı*¹ isimli hacimli ve kapsamlı eseri temel dayanağımız olacaktır. Ricoeur'un bu eserinin araştırmamıza dayanak teşkil etmesinin sebebi anlatıların zamansal yapısı ile insan deneyiminin özüne ilişkin anlatısallık değeri arasında kurduğu fenomenolojik²

---

¹ Orijinali *Temps et Récit* başlığı ile 1983, 1984 ve 1985 yıllarında üç cilt halinde Éditions du Seuil tarafından basılan eserin Türkçe çevirisi Yapı Kredi Yayınları tarafından 2007, 2009, 2012, 2013 yıllarında dört cilt halinde yayımlanmıştır. Bu çalışmanın kaynak alacağı eserin YKY basımındaki başlıklandırması şu şekildedir: *Zaman ve Anlatı 1: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis; Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı; Zaman ve Anlatı 3: Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi; Zaman ve Anlatı 4: Anlatılan (Öykülenen) Zaman.*

² Fenomenolojik araştırmanın amacı kuramsal bir savı savunmak değildir; zira belli bir sorunsal üzerine savunulacak bir fenomenolojik tez mevcut değildir. Bu bakımdan fenomenoloji bir içerik öğretisi ya da yapıcı bir kuram değil bir araştırma yöntemidir. Fenomenoloji belirgin ayırt edici özellikleri ile karakterize edilen bir kuramsal sav ileri sürmekten ziyade karşımızdaki şeylerle tüm belirginlikleri içinde yüz yüze kalma deneyimini merkeze alan açıklayıcı, aydınlatıcı ve betimleyici bir yaklaşımdır. Hâlihazırdaki deneyimize konu olan maddi ya da zihinsel nesnelerin düşünsel bir yeniden-görülenmesini amaçlar. Böylelikle fenomenolojinin ilgi alanının nesnel ve insandan bağımsız dünya altyapısı üzerinde verili nesnelerin 'bize göre ('for us') olma kılığını ve bizim tarafımızdan algılanma tarzlarını irdelenmek olduğu söylenebilir. Tarafımızdan algılanan bu 'verili olan' nesnel tabiri caizse betimsel niteliklerle çevrenip üstü örtülmüş durumdadır ve bu durum nesnelerin çıplak gerçekliğini bulanıklaştırır. Fenomenolojik araştırmanın açıklığa kavuşturmak istediği şey düşünüm öncesinde (*İng.* pre-reflectively) gözümüzün önünde bulunup algımıza konu olan şeyler ile düşünümsel olarak (*İng.* reflectively) yeniden karşılaşmak ve uzlaşmak sürecidir (Glendinning, 2007: 15-18, 23). Fiziksel gerçeklik hakkında sahip olduğumuz tüm zihinsel durumlar biricik olarak bize 'içeriden' sunulmuş olmak anlamında 'verilidir'. Tüm zihinsel fenomenler yalnızca zihnin içinden kişinin kendisinin deneyimleyebileceği niteliklere sahiptir ki bu nitelikler fiziksel dünyayı inceleyen bilimlerin bakışı tarafından yakalanamaz. İşte fenomenolojinin merkezi terimlerinden

koşutluktur (Eakin, 1992: 85-86). Buna göre anlatılar insan deneyimini ifade ederken nasıl zamanı anlatı düzeyinde kurgulamak zorunda ise, dünyadaki insan deneyimi de anlatılabilmek için insani bir zamanı varsayar. Ricoeur'e göre anlatısal biçim (*İng.* narrative form) insan deneyiminin tarihsel ve zamansal yapısını temsil etmeye elverişli en ideal araçtır. Anlatılarda zamanın fenomenolojisine³ dair bir kavrayış için ise Ricoeur tarihyazımı, yazınsal eleştiri ve fenomenolojik felsefe arasında gerçekleşecek üçlü bir konuşma ve bu üç taraf arasındaki çatışmanın elzem olduğunu vurgular (*ZA 1*, 2007: 158). Böylelikle anlatı kişisi olarak otobiyografi yazarının 'tarihsellik' algısı ve zaman deneyimi hem onun eyleminde içkin olan tarihsellik hem de eylemin anlatıya dökülmesinde biçimlendirilen zamansallık anlamında bu üçlü konuşma çerçevesinde irdelendiğinde otobiyografik anlatının mahiyeti daha iyi kavranabilecektir.

II. Olayörgüsü

Otobiyografik anlatının tarih ve zamansallık düzeylerini yapılandırmasını incelemeye yazma ediminin irdelenmesiyle başlanabilir. Otobiyografik bir anlatıda yazarın geçmişi ifade etme edimi asla basit bir

---

olan 'yönelimsellik' (*İng.* 'intentionality') zihnin fenomenlerin içeriğine dair olan bir ilgisini açığa çıkarma hedefini imler. Yani kısaca algı ediminde bir şey algılanmakta; imgelemde bir şey hayal edilmekte ya da yargılama ediminde bir şey yargılanmaktadır (Glendinning, 2007: 35-36). Bu anlamda Edmund Husserl tarafından 'yönelimsellik' ilkesini takiben fenomenolojik araştırmaya kazandırılan 'şeylerin kendilerine geri dönüş' maksimi kendini gösteren maddi ya da zihinsel nesne ne ise onun kendini gösterme tarzı ya da biçimine geri dönüşü imler. Husserl'in bu maksimi bize 'öz fenomenolojisi'nin araştırması için 'eidetik indirgeme' yöntemini verir. Kısaca, bu indirgeme, zihnimize sunulan şeyi kendi eidos'una yani özüne geri götürmeyi hedefler (Waldenfels: 2010, 35-36). Daha fazla bilgi için bkz. Glendinning (2007) Waldenfels (2010).

³ Burada Ricoeur'un kast ettiği zamanın içsel bilincinin fenomenolojisidir. Ricoeur bu konuyu tartışırken Edmund Husserl'in içsel zaman bilinci üzerine ders notlarının el yazmalarından faydalanır: *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins* (1893-1917). Bu derslerde Husserl zaman bilincinin 'içsel' bilinç olarak anlaşılması gerektiğini savunurken nesnel zamanın indirgenerek devre dışı bırakılması gerektiğini savunur. Husserl zamana dair içsel kavrayışların hissedilen zamanı dile getirdiğini vurgular; hissedilen zaman hakkındaki bu kavrayışlar ise nesnel zamanın oluşumunu olanaklı kılar. Algılanan bu anlamda hissedilene indirgenmiş olur. Husserl'in zaman ve süre ilişkisine dair *hissedilen* zihinsel nesneye verdiği en belirgin örnek bir ses olarak melodidir. Bu örnek çerçevesinde Husserl zamanın çözümlenmesini sürenin çözümlenmesi içinde inceler. Kısaca Ricoeur bu melodi çözümlenmesi içinde Husserl'in 'şimdi'yi noktasal bir an olarak tasarlamadığını belirtir; Husserl melodinin sürekliliği içinde 'şimdi'nin hem 'az önce' akıp gitmiş ses evresini 'tutma' (*Fr.* rétention) hem de gelecek evreye doğru 'yönelme' (*Fr.* protention) olduğunu keşfetmiştir. Bu örnekte sürüp gitme aslında sesin süresinin birliğine indirgenmiş olur. Husserl bu indirgeme sayesinde "bir çokluğa fazladan eklenen tüm sentetik işlevlerden kurtulur" (Ricoeur, *ZA 4*, 2013: 41-48). Daha fazla bilgi için *Zaman ve Anlatı 4*, s. 41-99.

anımsamadan oluşmaz. Yazma edimi içerisinde otobiyografi yazarı geçmişi ‘şimdi kılar’ (*İng.* presentify); daha doğrusu geçmiş zamanın yazıya dökülmesi anı otobiyografik anlatıda bizde geçmişin bir imgesini uyandırmasıyla aynı esnada yazma anının ‘şimdi’ sine dair bir farkındalığı da uyandırır (Renza’dan aktaran Smith ve Watson, 2001: 138). Dolayısıyla, geçmişin otobiyografi yoluyla ‘sunum’u (*İng.* presentation) okura ikili bir yönelmişlik belirtir. Bu bakımdan anımsama kaybolmuş bir geçmişi olduğu gibi yeniden ele geçirmek değildir. Anderson, bu anlamda, geçmişin ancak şimdiki zamanın içinde yeniden yapılandırılmak sureti ile sonradan bilinebilir olduğunu ileri sürer (Anderson, 2001: 61). Bu sebeple tarih koşulsuzca belirlenebilir bir şey değil, aksine anlatsal yeniden-yapılandırmaların çeşitliliği oranında sürekli değişmeye mecbur bir şeydir.

Ricoeur zaman ve anlatı ilişkisi üzerine olan çalışmasını bu minvalde zaman deneyiminin açmazlarına (*apori*) yer vererek başlatır. Hatta denebilir ki bu açmazlar onun konusunu ele alış biçiminin en dinamik unsuru olarak tüm dört cilde tutarlı olarak yayılır. Bu açmazları temel olarak ortaçağ filozofu Augustinus’un *İtiraflar* başlıklı manevi otobiyografisinde zamanın özniteliğinin ele alınışı ile Aristoteles’in *Poetika* adlı eserinde dramatik olayörgüsünün incelenmesi arasındaki karşıtlığa oturtur. Augustinus zaman deneyimini nesnel bir ölçütten hareketle tanımlayıp incelemeyi tercih etmez; aksine o zamanı anlamak için ruhtan yola çıkar. Ricoeur, Augustinus’un zaman deneyimi üzerine araştırmasını dayandırdığı *intentio* (toparlama) ve *distentio animi* (ruhun yayılması) terimlerine dikkati çeker (*ZA I*, 2007: 27). Buna göre zaman ruhun sıkışıp yayılmaları ile deneyimlediğimiz bir olgudur; Augustinus için ruhun gerilmesinden türetilen zaman nesnel bir ölçüt ile ölçülemez. Aristoteles ise olayörgüsü kuramında edebi türlerin yapısına odaklanarak zamanın incelenmesini dışarıda bırakmış ve bu konuyu *Fizik* adlı eserinde ele almıştır. Bu iki temel yapıtı bağlamında Ricoeur araştırmasına şu izlekleri dâhil eder: Augustinus’un incelemesindeki zaman tasarımı uyumsuzluk ruha egemen olan uyum arzusunu bastırır ve yalanlar; Aristoteles’in incelemesinde ise olayörgüsünün biçimlendirici gücü uyumluluğu uyumsuzluğa göre üstün kılar. İşte bu iki kutup arasındaki salınımın ve açmazların sunduğu aporetik üslup Ricoeur’ün tüm eserinde tarihsel ve kurmaca anlatılarda zamanın biçimlenişine dair incelemenin ana stratejisini sunar. Ricoeur temel savını şu şekilde ifade eder:

Zaman üstüne gerçekleştirilen spekülâtif düşünme, hiçbir sonuca ulaşmayacak olan, kafa içinde evirip çevirmeden başka bir şey değildir; buna da yalnızca anlatma [öyküleme] etkinliği karşılık verir. Ama anlatma etkinliği de boşluğu doldurarak aporileri⁴ çözecek değildir. [. . .] olayörgüleştirme spekülâtif

---

⁴ Ricoeur Augustinus’ta zamanın açmazlarını incelerken eserinin 1. cildinin I. altbölümünde konuyu şu altbaşlıklarla ele alır: “Zamanın var olma ve var olmama aporisi,” “Zamanın ölçümü,” “Intentio ve distentio,” “Öncesizlik-sonrasızlık ile

aporiye, aporiyi kuşkusuz aydınlatacak olan şiirsel bir anlatım becerisiyle yanıt verir (bu da Aristoteles'in *katharsis*'inin en önemli anlamı olacaktır) ama bu, aporileri kuramsal olarak çözemez (ZA 1, 2007: 30).

Demek ki anlatma edimi ve bunun metinsel karşılığı olan anlatı, zamanın açmazlarına ancak estetik bir çözüm bulmak ile görevlidir. Anlatı, çeşitli öyküleme stratejileri aracılığıyla farklı zaman kesitlerinin çokluğunu, içsel ve dışsal zamanın çatışan yapısını, estetik bir bütünlük içinde bir arada sunma gücüne sahiptir. Anlatı işlemi, Ricoeur'e göre söylenecek olduğunda, "ruhun zamanını ve dünyanın zamanını tutma güçlüğünden" ibaret olan zamansallığın açmazını yanıtlamanın en kullanışlı aracıdır (ZA 4, 2013: 24).

Augustinus, geçmiş ve geleceği şimdiki zaman içine sıkıştırarak üçlü bir şimdiki zaman kavramına ulaşır. Zira madem ki gelecek henüz gelmemiştir, geçmiş artık varlığını yitirmiş ve şimdi ise her an geçmişe karışmaktadır; o halde zamanın ölçümü nasıl mümkün olacaktır? İşte Augustinus üçlü şimdiki zaman tasarımında geçmiş ve geleceği anımsayış ve bekleyiş aracılığıyla şimdinin içine oturarak bu sorunu aşmayı dener. Zaman asla 'var' olarak değil de ancak geçtiğinde algılanıp ölçülebilir. Dolayısıyla şimdiki zaman terimi Augustinus'a göre zamanın durmaksızın 'geçiş'ine tekabül etmektedir. Böylece geçiş olarak algılanan şimdiki zamanı kavramak, bekleyiş (gelecek), anımsayış (geçmiş) ve dikkat (şimdi) arasındaki yayılım bağıntısını anlamak ile mümkündür. Augustinus bu sayede zamansal nitelikleri ruhun içine yerleştirme yönünde önemli bir adım atmıştır (Ricoeur, ZA 1, 2007: 32-36).

Ricoeur Aristoteles'in 'olayörgüleştirme' (*mythos*) (*İng.* emplotment) kavramını Augustinus'un zamanı kavramak için türettiği 'ruhun yayılımı' kavramının karşısı olarak yorumlar. Olayörgüleştirme kavramı şiirsel/yazınsal yaratımda uyumluluğun uyumsuzluğa üstünlüğünü ifade eder. Diğer bir deyişle olayörgüleştirme canlı zaman deneyimi ile şiirsel söylem arasındaki dolayımı sağlar. Bu noktada olayörgüleştirme, canlı zamansal deneyimin yaratıcı biçimde taklit edilmesi ile koşut olduğu kadarıyla, Ricoeur için *mimesis* ile ilintilidir (ZA 1, 2007: 71). Aristoteles *Poetika*'da *mimesis*'i tragedya türüne ilişkin olarak eylemin taklidi ya da temsili biçiminde tanımlar; zira eylem, karakterlerin de üstünde, tragedyanın başlıca ögesidir. Diğer bir deyişle taklit ya da temsil etme edimi, eylemlere olayörgüsü aracılığıyla bir biçim veriyor olması anlamında mimetik bir edimdir. Eylem ise olayların sistemli bir düzenlenişi olarak

---

zamanın karşıtlığı". Ricoeur, zamansallığın açmazları temasını 4. cildin I. altbölümünde yeniden ele alır. Bu altbölümde Augustinus ve Aristoteles ekseninde ruhun zamanı ile dünyanın zamanı çatışmasını bir kez daha odak haline getirir. Daha fazla bilgi için, bkz. ZA 4, 2013, s. 21-40.

Ricoeur, bu tartışmanın devamında benzer bir hat üzerinde, Edmund Husserl ile Immanuel Kant ekseninde 'zamanın içsel bilinci' ve 'zamanın görünmezliği' başlıkları altında zamanın özneliliklerine yönelik fenomenolojik tartışmayı ilerletir. Daha fazla bilgi için, bkz. ZA 4, 2013, s. 41-99.

mimesis'in en temel unsurudur. Dolayısıyla Ricoeur anlatma edimini Aristotelesçi *mimesis* (eylemin taklidi) ve *mythos* (olayörgüsü) bağlamında ele almakla, aslında *Poetika*'da trajik şiire karşıt olarak konumlanmış olan, anlatsal şiire ait bir unsur olarak anlatsal etkinliğin bir tür olmaktan çıkıp modern kurmacayı da içine alır şekilde nasıl kapsayıcı bir terim haline geldiğini irdeler (ZA 1, 2007: 72). Yukarıda da değinildiği üzere anlatının zamanla olan ilişkisini incelemek için eylemin taklidi ve olayörgüsü paralel olarak ele alınmalıdır. Bunun yanı sıra olayörgüleştirci anlatı türleri olan kurmaca ile tarihin gönderme bağlamları canlı zaman deneyiminin temsili bakımından farklı olsa da olayörgüsü pratiğinde ortaklaşmaları bakımından bir 'kesişen gönderme' alanına sahiptirler (Ricoeur, ZA 1, 2007: 73). İşte otobiyografik anlatıyı da zaman deneyiminin temsili bakımından tam olarak bu kesişen gönderme alanı üzerinde konumluyoruz.

A. Üçlü Mimesis

En genel anlamı ile *mimesis* doğa ya da gerçekliğin aslına en yakın biçimde taklit edilmesi; ya da başka bir ifadeyle söylenecek olduğunda, gerçekliğin sanat eserinde estetize edilerek temsil edilmesidir. Aristoteles'e göre *mimesis* trajik şiirde eylemin taklididir. Mimetik süreç, dağınık eylem parçalarını bir çerçeve içinde tutarlı ve bir odağa bağlı olarak taklit etmek demektir. Bu anlamda *mimesis* trajedide eylemin bir olayörgüsünün birliği içerisinde temsilidir. Ricoeur, Aristotelesçi anlamdaki *mimesisi* basitçe eylemin taklidi olarak görmeye mesafe alarak terimin kapsamını genişletir. *Mimesis* bundan böyle olayörgüsü ile olan bağıntısı sayesinde, sadece eylemde bulunmayı değil eylemlerin sonucuna katlanmayı ya da acı çekmeyi de içerir hale gelir. Diğer bir deyişle, Ricoeur'e göre, anlatının konusu eylemde bulunmak ve bu eyleme katlanmaktır (ZA 1, 2007: 114). Deneyimin ya da eylemin zamansal niteliği ile anlatı yapısı bir döngüsellik içinde birbirini yansıtır. Ricoeur bu ilişkiyi şöyle açıklar: "Zaman ancak anlatsal olarak eklenildiği ölçüde insan zamanına dönüşür; buna karşılık olarak da anlatı ancak zamansal deneyimin özelliklerini gösterdiği ölçüde anlamlı hale gelir" (ZA 1, 2007: 23). Böylece şu sonuca varılabilir ki anlatı içerisinde olayörgüsünün birliği aracılığıyla temsil edilen deneyim ve eylemler basitçe kronolojik bir bağla değil de mantıksal bir bağ ile bağlıdır. Olayörgüsü içerisinde biçimlenmesi bağlamında otobiyografi yazınında da zamanın kronolojik bir zincirleştiği kırarak mantıksal bir bağa büründüğünü görürüz. Otobiyografik anlatının sunduğu zaman deneyimi ve temsil edilen eylemlerin perspektifi hem parçalı hem de bütünsel bir yapı arz eder. Blanchard'ın ifadesiyle, bir yandan anlatılan deneyim ve zaman kesitlerinin derinlemesine irdelenmesi kronolojik dizilişin bütünlüğüne ve akışına ket vururken; öte yandan bu parçalı kesitler otobiyografi yazarının öncelikle geçmişini ve şimdiki anını yeniden biçimlendirmek sonra da yazarın geleceğini kısmen anlamlandırmak sureti ile daha bütünsel bir amaca hizmet ederler (Blanchard, 1982: 106-107).

Ricoeur *mimesis* terimini üç basamakta ele alarak terimin her bir basamağına anlatının eylem ve zaman deneyimini biçimlendirmesine tekabül edecek birer içerik tanımlar. Buna göre *mimesis* I eylemlerin anlatı halinde biçimlenip metinleşmesinden önceki aşamada eylem dünyasının ön-kavranışına tekabül eder. *Mimesis* I aracılığı ile “olayörgüsünün kompozisyonu eylem dünyasının kavranabilir yapıları, simgesel kaynakları ve zamansal niteliği içine yerleşir” (ZA I, 2007: 111). Bu yapılar anlatının metin düzeyinde kavranabilirliğini mümkün kılar. *Mimesis* II ise olayörgüsü üretirek türdeş olmayan tekil olayların bir bütünlük içine yerleştirilmesi anlamına gelir. Diğer bir deyişle olay ve eylemlerin eklenerek bir öykü oluşturmasına denk düşer ki aslında *mimesis* II anlatı çözümlemesinin gerçekleştiği esas düzeydir. Bu aşama Ricoeur’e göre ‘...miş gibi’nin ya da ‘sanki’nin alanıdır; bu düzeyde olayörgüsü sayesinde eylemlerin basit bir dizilişinden bütünlüklü bir biçimlendirilişe ulaşılır (ZA I, 2007: 128-30). Anlatı metin biçimini aldıktan sonra bunu, *mimesis* III ile kastedilen, okurun metni alımlaması evresi takip eder. Daha doğrusu Ricoeur’ün üçlü *mimesis* kuramına göre anlatı bütünlüğe ancak alımlandığında erişecektir. Bu anlamda anlatı, *mimesis* III içinde, eylemde bulunma ve katlanma zamanına göre nihai olarak yeniden kurulur; böylelikle Ricoeur’e göre *mimesis* III’ün “metin dünyası ile okur dünyasının kesişmesini belirttiği” söylenebilir (ZA I, 2007: 138).

Özetle söylenecek olursa *mimesis* I, *mimesis* II ve *mimesis* III evreleri sırayla anlatsal metnin ön-biçimleniş (*İng.* prefiguration), biçimleniş (*İng.* configuration) ve yeniden-biçimlendirme (*İng.* re-figuration) aşamalarını ifade etmektedir. Kısaca bu üç aşama içerisinde mimetik etkinlik insan eylemlerini (ve eylemin zamansal niteliğini) koşul olarak gerektirir; ardından onu temsil eder ve nihayetinde onu yorumu açar. Kaplan’ın yorumuna göre, eylemin metin-öncesi yapısı anlatıda olayörgüsü sayesinde temsil edildikten sonra anlatının okunması ediminde derinlik kazanır (Kaplan, 2003: 51-53). Bir diğer ifadeyle, gerçek yaşamda şimdiki zaman nasıl ki geçmişin anımsanışı dolayısıyla geleceğe dair bir beklenti oluşturmanın gerçekleştiği an ise; anlatı da metnin ön-biçimlenişinin olayörgüleştirmenin biçimlendirici etkisi aracılığıyla yeniden-biçimlendirme (metnin alımlanması) aşamasına aktarılması olarak değerlendirilebilir (Simms, 2003: 86). Böylelikle Ricoeur’ün *Zaman ve Anlatı* adlı eserinin temel savı belirginleşmiş olur: Buna göre olayörgüleştirme mimetik etkinliğin üç aşaması arasındaki aracı rolü sayesinde zaman ile anlatı arasında bir dolayım işlevi yerine getirir (ZA I, 2007: 110). Yani olayörgüsü üçlü *mimesis* üzerine yerleşerek zaman deneyiminin anlatı düzleminde biçimlendirilmesini mümkün kılar.

Kurmaca ile birlikte otobiyografinin destek aldığı iki ayaktan biri olan tarihyazımı da bu mimetik etkinlik çerçevesinde anlaşılmalıdır. Tarihinin geçmişe dönük bir anlatı oluştururken kendi yöntemine uygun zamansal ölçütler oluşturması ve farklı zaman düzeyleri ile meşgul olması esnasında tarihyazımı da üçlü *mimesis* döngüsüne yerleşir. Bu bakımdan Ricoeur tarih ile anlatı

arasında bir dolaylı türeme bağı saptar. Bu da şu anlama gelir ki Ricoeur'e göre tarihsel bilgi anlatının anlaşılması olgusundan ya da anlatısal kavrayıştan türer (ZA 2, 2009: 10-12). Daha doğrusu anlatı yapısının insanın anlama yetisine sunduğu olanaklar anlamında anlatısal kavrayış tarihçiye nedensel açıklama yapabilme imkânı sağlar. Tarihçi de tıpkı kurmaca yazarı gibi türdeş olmayan eylemler ve olaylar çokluğunu olayörgüsü sayesinde bireşimsel bir bütünlüğe tamamlama ihtiyacı duyar. Anlatının biçimlenmesi tekil tarihsel unsurların somut bir ilişkiler ağına yerleştirilmesidir. Bu haliyle anlatısal biçimin tarihsel açıklamanın oluşumuna imkân verdiği söylenebilir. Öyleyse kabul edilebilir bir tarihsel açıklama tarihsel anlatının yapılandırılmasındaki uyumdan türer. Ricoeur bu bağıntıyı şöyle ifade etmektedir: “Demek ki anlatısal biçim, açıklamanın hem kalıbıdır [matrisidir], hem de onun yerleştiği yapıdır” (ZA 2, 2009: 104). Meseleye bu açıdan bakıldığında anlatısal etkinliğin geçmişe ait bir yaşantıyı metin düzeyinde biçimlendirirken doğrudan gerçek bir olaya değil de tüm yapılanmışlığı içerisinde bir kültür dünyasına atıfta bulunduğu görülür. Tarihsel zamanın bir metinde yapılandırılmasında anlatının ifade ve açıklama gücünü belirleyen yapısal ve kültürel unsurlar öylesine dinamiktir ki bu unsurlar sayesinde anlatısal etkinlik tarihyazımını önceler; yani ona bir bilim olabilme imkânını tanır. Kısacası olayörgüsü Ricoeur için tarihsel metinlerde anlatmak ile açıklamak arasındaki bağı sağlar (ZA 2, 2009: 137). Sonuç olarak hem tarihyazımı hem de tarihsel nitelik taşıyan bir yazın türü olan otobiyografi olayörgüleştirmenin üçlü *mimesis*'in evrelerinden geçmesi suretiyle işlerlik kazanır.

B. Zamanın Anlatıda Yeniden Biçimlenmesi

Zaman deneyiminin anlatı biçimi içinde bireşimsel bir bütünlüğe eriştirilip yeniden biçimlendirilmesi geçmişi yorumlama pratiği ile ilgilidir. Tarih ve otobiyografi geçmişin önemli addedilen kesitlerine yorumlanmış olma niteliği kazandırdıkları için bir değer arz ederler. Her iki anlatı türünün kaleme alınmasında da, Weintraub'a göre, gerçek yaşama ait kıymetsiz detaylar ayıklanır ve anlatıda yer almak üzere seçilenler ise daha geniş bir anlam örüntüsü içine yerleştirilir (Weintraub, 1975: 827). Böylece tarihsel ve otobiyografik anlatım hem geçmiş olayların anlatımına yorum eklemiş hem de anlatılan geçmiş zamana bir de yorumun zamanını katmış olur. Eşdeyişle, tarihsel ve otobiyografik anlatıda söylem anının şimdiki zamanı geçmiş zaman anlatımıyla birleşir. Böylece geçmiş olaylar anlatıcının müdahalesi olmaksızın sunulamazlar (Ricoeur, ZA 3, 2012: 121). Olayörgüsü bu açıklayıcı yanıyla bir öyküden ayrılır. Zira yalın anlamda öykünün akış çizgisinden (*İng.* storyline) farklı olarak olayörgüleleştirme tek bir çizgisel biçimlenişi aşarak tüm bir geleneksel biçimlenişler repertuarının yükünü taşır (Ricoeur, ZA 2, 2009: 129). Olayörgüsünün açıklayıcı karakteriyle anlatılan öyküden farklılık göstermesi olayörgüsünün kanıtlayıcı ve eylemler arasında ilişki kurucu işlevi dolayısıyladır. Bu yönüyle olayörgüsü olayların çizgisel kronolojik biçimlenişinin ötesine geçmeyi gerektirir. Çizgisel kronolojinin tarihsel anlatı

türlerinde bu biçimde gevşetilip paranteze alınması biçimlendirici bir ilkedden tamamıyla bir kopuşu ifade etmez. Aksine kronolojinin böylesi bir gevşemesinde dahi temel biçimlendirici ilkeyi olayörgüsü sağlar.

Bu noktada Ricoeur'ün şu sorusunu doğru cevaplamak elzemdir: “Kurmaca geçmiş, gerçek geçmiş, dolayısıyla anıları ve tarihi mi varsayar; yoksa tarihsel zaman anlatımının yapısı mı geçmiş olarak belirginleşmeyi yaratır ?” (ZA 3, 2012: 120). Bu yanıtlanması kolay olmayan bir sorudur. Sorunun ilk kısmına evet cevabı vermek için tereddüde pek mahal yoktur. Ancak sorunun ikinci kısmına da hayır denemeyeceği gibi bu kısım zaten Ricoeur'in genel savını içermektedir. Yani geçmiş olaylar olarak hatırlayıp anlattığımız şeyleri kayda değer ve anlatılabilir kılan bu olayların özündeki anlatıyla uyumlu ya da anlatsal biçimlenişe müsait niteliklidir. *Zaman ve Anlatı* boyunca otobiyografi yazınına dair açıklamalara ender olarak yer veren Ricoeur tam da bu noktada otobiyografik anlatının yeniden-biçimlendirme işlevinden bahseder. Eserin genel stratejisi açısından otobiyografiye en uygun yerin öykü ve kurmacanın birlikte gerçekleştirdiği zamanın yeniden-biçimlendirilmesi perspektifi içinde verileceği vurgulanır (ZA 3, 2012: 166).

Buraya kadar ortaya konan tartışmalardan anlaşılacağı gibi tarihsel geçmişin anlam bütünlüğünü sağlayacak olan şey zamanüstü bir takım kategorik tasnifler dizgesi değil anlatının kendisidir ki, Petit'in deyişiyle anlatı sayesinde geçmişe ait eylem ve olayları anlar ve yorumlarken zamansallık perspektifimizi askıya alma mecburiyeti duymayız (Petit, 1989: 37). Aksine anlatı sayesinde eylemlerin zamansal niteliğini kavrar ve geçmişini şimdide imleyebiliriz. Yine anlatı sayesinde geçmişteki olayların ufku ile yoruma ait şimdiki zamanın ufkunu üst üste çakıştırabiliriz. Özellikle otobiyografik anlatı her zaman için anımsanan geçmiş deneyime bir anlamda dayatılır; ancak anlatı biçimini ve anlatı türünün seçimini meşru kılan şey anlatının zamansal deneyimin özünde mevcut olan kökleridir (Eakin, 1992: 197). İşte bu yüzden Ricoeur zamanın ancak anlatıda biçimlendiği sürece insan zamanına dönüştüğünü ileri sürmüştür. Ricoeur'ün çabası anlatı işlevinin epistemolojisi ile zaman deneyiminin fenomenolojisini birbirine bağlamak suretiyle zaman deneyiminin ifadesine en uygun aracın anlatı biçimi olduğunu vurgulamaktır. Bunu takiben onun zamanın deneyiminin açmazlarına karşı çözüm olarak tarih ve kurmacayı aynı paralelde ele alması, eldeki sorunu klasik manada gerçekten varolmuş bir geçmişe gönderme (geçmişin doğruluğu) problemi olmaktan çıkarıp zamanın yeniden-biçimlendirilmesi ekseninde yeniden tartışmaya açma çabasıyla ilintilidir (ZA 4, 2013: 12). Diğer bir deyişle sorun artık anlatılan geçmişin gerçekliği ya da gerçekdışılığı değil, zamanın anlatıda yeniden-biçimlendirilmesidir.

III. Tarih ve Kurmacanın Kesişmesi Ekseninde Otobiyografi

Ricoeur'ün yorumuna göre zamanı yeniden-biçimlendirme pratiği, zamanın içsel deneyimine dair yürütülen fenomenolojik araştırmanın doğurduğu açmazlara tarih ve kurmacanın bir anlatı poetikasına sırtını yaslayarak cevap

aramasının sonucudur. Tarihsel anlatıların kaygısı yaşanan zamanı evrenin kozmik zamanı denen akış içerisine takvim ve saat ölçüleri ile yerleştirmektir. Bunun için de zamanın fenomenolojik deneyimini ve içsel zaman tecrübesini bastırmak durumundadır. Kurmaca ise tarihin bu mecburiyetinden bağımsızdır. Bu yüzden zamanın açmazlarına ve bu açmazlara dair fenomenolojik incelemelere kendi türü içinde yer vermeye daha elverişlidir. Daha açıkça söylenecek olduğunda kurmaca, tarihten farklı olarak, yalnızca tarihsel zamanı evrenin zamanına kaydetmeye uğraşmaz; aksine yaşanan zamanı bilincin ya da anımsamanın zamanı gibi farklı düzeylerde işler halde imler. Bu yüzden Ricoeur kurmacayı fenomenolojik zamanın açmazları üzerinde faaliyet gösteren bir “imgesel çeşitlemeler deposu” olarak gördüğünü belirtir (ZA 4, 2013: 214). Kurmacada tarihsel olaylara yapılan göndermeler ve geçmişe ilişkin detaylar ne denli canlı ve gerçekçi olarak canlandırılırsa canlandırılınsın, bunlar tarihsel geçmişini temsil etme işlevi taşımaz. Daha doğrusu kurmaca daha en başından, tarihin gönderme alanına zıt şekilde gerçekleri olduğu haliyle yansıtma iddiasında olmadığı için, tarihin geçmişini temsil etme görevinden farklı bir temsil işlevine sahiptir. Tarihyazımının işlemlerini mümkün kılan her türlü belge ve arşivin gerçeğe gönderme yapma rolü kurmacada etkisizleşir. Tarihsel bir romanda yer alan gerçek tarihsel unsurlar bile ‘gerçekdışı’nın alanı olan kurmaca içerisinde diğer gerçekdışı kurmaca öğeleriyle türdeş hale gelir.

Bu noktada otobiyografinin gerçeğe gönderme yapma işlevi tarihyazımıninkine daha yakın görünür. Zira otobiyografi, kurmaca tekniklerine başvurabilen bir yazın türü olsa da, gerçekleşmiş olayları malzeme olarak onları bir anlatı biçimine oturtma çabasıdadır. Bu anlamda da tarihsel unsurlar otobiyografide, kurmacadakinin aksine, tamamen ‘gerçekdışı’nın alanına yerleşmezler. Otobiyografi şayet kurgusal öğeler taşısa bile geçmişe ait olan detayları tamamen kurmaca detaylar ile türdeş kılmaz. Otobiyografide bireysel yorum perspektifinden geçen tarihsel detaylar her halükarda, kurmaca bir geçmişin aksine, gerçek geçmişte yer aldığı iddia edilen detaylardır. Tüm bunlara rağmen, otobiyografinin zamanın yeniden-biçimlendirilmesi anlamında kurmacaya yakın durduğu yönü de göz ardı etmemek gerekir. Öncelikle kurmacanın yaşanmış zaman ile evrenin zamanı arasındaki yarığı kapatmak ve uyumsuzluğu ‘imgesel çeşitlemeler’ (hayalgücünü baz alarak farklı zaman düzeyleri arasında bağ kuran anlatısal unsurlar) ile gidermek gayreti göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun akabinde, Ricoeur’e göre, tarihyazımının zamanın çizgisel olmayan deneyimine ve fenomenolojik zaman deneyiminin açmazlarına yer vermiyor olmasını kurmacanın imgesel alanda telafi etmeye çalıştığı da eklenmelidir (Ricoeur, ZA 4, 2013: 220). İşte otobiyografi zamanı kurmaca anlatıda biçimlendirilmesinin olanaklarından faydalanmak ve imgesel çeşitlemelerin zengin kaynağından istifade etmek bakımından kurmacaya daha yakındır.

Ricoeur, tarih ve kurmacanın gerçekliğe gönderme bağlamını bir kenara bırakarak, bu iki anlatı türünün birbirine çok yaklaştığı bir işlevden de bahseder.

Ona göre, tıpkı kurmaca gibi, tarihyazımı da hayalgücü (imgelem) ile hareket eder ki bizce otobiyografi de bu ortak işlevden payını almaktadır. Tarihyazımı işleminin geçmişte gerçekleşmiş bir olayı anlatırken hedeflediği şey şimdiki an ile geçmiş olayın zamanı arasındaki mesafeyi iptal ederek anlatılanı olmuş olan ile özdeş kılmaktır (Ricoeur, *ZA 4*, 2013: 238). Tarih bunu belge, arşiv, kalıntı gibi olayların geride bıraktığı ‘iz’lerden hareketle yapmaya çabalar. Bu anlamda geçmiş bu izler sayesinde şimdiki zamanda süregitmektedir denebilir. Ancak tarihte bir kez olmuş bir şeyi bu izler yardımıyla yeniden düşünmek bize tarihin geçmişi zihinde yeniden canlandırma⁵ (*İng.* reenactment) edimine dayandığını hatırlatır. Tarih belgelerin desteğiyle bu yeniden canlandırma edimini gerçekleştirmek için, en az kurmaca kadar, hayalgücüne bağımlıdır. Daha doğrusu, geçmişi yeniden düşünebilmek için “tarihsel hayalgücünün [imgelemin] dolaylı yolunu” izlemeye mecbur kalırız (Ricoeur, *ZA 4*, 2013: 241). Yine de tarihçinin ve kurmaca yazarının hayalgücü kullanımları arasında mutlak bir özdeşlikten bahsetmemek gerekir; ikisinin arasında hala belirgin farklar mevcuttur. Tarihçi geçmişin imgesini inşa ederken hala mecburiyetler alanında yer alarak olaylar gerçekte nasıl vuku bulduysa o halde yeniden canlandırmaya çalışır. Tarihçinin okurun zihninde geçmişe dair çizdiği resmin, yani bu da demektir ki tarihçinin geçmişe ilişkin yargısının, ölçütü onun hayalgücü ile gerçekleştirdiği insanın tutarlılığıdır (Ricoeur, *ZA 4*, 2013: 241).

Yinelemek gerekirse, otobiyografi gerçek bir geçmişe gönderme yapması bakımından kurmacadan çok tarihe; ancak tarihsel geçmişin anlatıda biçimlendirilmesindeki anlatısal stratejilerin dinamikliği ve esnekliği bakımından da kurmacaya yakındır. Kurmacanın imgesel çeşitlemeler yapma gücü bir çeşit bireysel mikro-tarih sayılabilecek otobiyografik anlatıların erimine daha uyumludur denebilir. Bunu takiben, ‘artık varolmayan bir dünyayı’ zihinde canlandırabilmek (tarih) ile ‘hiç varolmamış bir dünyayı’ (kurmaca) zihinde biçimlendirmek aynı biçimde hayalgücünün hizmetine muhtaçtır. Her ne kadar hayalgücünün kullanım ilkeleri tarih ve kurmacada farklı da olsa, hayalgücü her iki durumda da karşımızda olmayan özgün bir deneyimin resmedilmesi işlevini yerine getiren başlıca unsurdur. Özel olarak otobiyografi ise hayalgücü kullanımının bu her iki alana ait ilkelerinden de faydalanır. Otobiyografi yazarı kendi geçmişini anlatırken aynı zamanda dolaylı olarak ait olduğu toplumsal ve kültürel çevrenin tarihine de değinmektedir. Öyle ki özne otobiyografik anlatıda kendi varoluşunu yorumlarken, aynı zamanda bir zamanlar ait olduğu toplum ve kültür bağlamını da anlamaya çalışarak yüzü tarihe dönük bir yorumlamaya soyunur. Bu anlamda otobiyografi yazarı, hem tarihçinin imgesel inşasındaki tutarlılığı yakalamak hem de kurmaca yazarının imgesel çeşitlemelerindeki zenginliği geçmiş zamanın yeniden-biçimlendirilişi

---

⁵ Ricoeur, tarihsel deneyimin tarihsel hayalgücü aracılığıyla yeniden canlandırılması edimi olarak tarihyazımı fikrini R. G. Collingwood’un *The Idea of History* adlı eserinden hareketle açıklamaktadır.

ve yorumlanması pratiğine dâhil etmek yönünde iki kulvarda sınav verir. Dolayısıyla hayalgücü otobiyografik anlatı içerisinde olayörgüleştirmenin düzenleyici etkisi altında kendini anlama pratiğine yön verir. Ricoeur *Başkası Olarak Kendisi* başlıklı daha geç tarihli eserinde anlatı ve kendini anlama ilişkisini tarih ve kurmacanın kesişmesi ekseninde şu sözlerle açıklığa kavuşturur:

Kendini anlama bir yorumlamadır; sırası geldiğinde, kendini yorumlama da, başka işaretlerin ve sembollerin yanı sıra anlatıda ayrıcalıklı bir dolayım ortamı bulur; anlatı, tarihyazıcılığına özgü biyografi üslûbunu romana özgü hayalî otobiografi üslûbuyla kesiştirip iç içe dokuyarak bir hayat hikâyesini bir kurmaca tarih veya dilerseniz bir tarihsel kurmaca haline getirmek suretiyle, kurmacadan olduğu kadar tarihten de borç alır (Ricoeur, 2010: 153).

IV. Anlatısal Özdeşlik: Aynı (*Idem*) ve Kendi (*Iipse*) Diyalektiği⁶

Kişisel özdeşlik (*İng.* personal identity), yani insan kimliğinin sürekliliği, insan varoluşunun zamansal boyutu düzleminde ele alındığında netlik kazanır. Zamanın kişisel özdeşliğe etkisi ise ancak anlatı içinde kavranabilir; diğer bir deyişle, anlatı biçimi olmaksızın bir kimliğin zamandaki sürekliliği sorununu irdeleme biçimleri hep yetersiz kalacaktır. İşte kişisel özdeşliğin anlatı içerisinde zamana karşı biçimlenir haliyle ele alınışını vurgulamak için Ricoeur ‘anlatısal özdeşlik’ (*İng.* narrative identity) terimini oyuna sokar. Ricoeur’un ifade ettiği gibi tarih ve kurmacanın kesişen gönderme alanlarının bir ürünü olan anlatısal özdeşlik bir eylemi yapanın *kim* olduğu sorusunu yanıtlayabilmek için bir bireye ya da bir topluluğa belirli bir kimlik/özdeşlik yüklemek anlamına gelir (*ZA 4*, 2013: 405). Bir eylemi ifa eden bu *kimin* özdeşliği anlatısal bir özdeşliktir; zira anlatma edimi olmaksızın bir birey ya da topluluğa özdeşlik yüklemek çözümsüzlükle sonuçlanacaktır. Zaman içinde kalıcılık sorunu olarak değerlendireceğimiz anlatısal özdeşlik

---

⁶ Ricoeur, ‘kendi’nin (*İng.* self) zaman içerisindeki kalıcılık sorununu anlatı biçimi içerisinde ele alabilmek için sorunu ‘anlatısal özdeşlik/kimlik’ (*İng.* narrative identity) kavramı bağlamında ele alır. Anlatısal özdeşliğin iki türü *idem*-özdeşliği olarak ‘aynılık’ (*Fr.* mêmété, *İng.* sameness) ve *ipse*-özdeşliği olarak ‘kendilik’ (*Fr.* ipséité, *İng.* selfhood) olarak adlandırılır. Bu kavramları Ricoeur ilk olarak *Zaman ve Anlatı 4*’ün “Sonuçlar” bölümünde ortaya koyar. Bu eserde anlatısal özdeşlik fikri daha çok zamanın inşasıyla ilintili olarak ele alınmaktadır. Ancak *Başkası Olarak Kendisi* adlı eserinde Ricoeur konuyu yeniden ve daha etraflıca ele alır. Burada, *Zaman ve Anlatı 4*’ten farklı olarak, Ricoeur’un incelemesinin vurgusu daha çok anlatının ‘kendi’nin inşasına katkısı perspektifi üzerindedir. Bu bakımdan anlatıda eylemin ve ‘kendi’nin karşılıklı etkileşimi ve inşası anlatı kuramının etik ile ilintili yönünü ön plana çıkarmaktadır. *Başkası Olarak Kendisi*’nde anlatısal özdeşlik kavramına dair incelemenin ilerleyen aşamalarında ‘aynı’ ve ‘kendi’ diyalektiğinin gitgide ‘kendi’ ve ‘başka’ diyalektiği ile eklemlendiği görülmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. *Başkası Olarak Kendisi*, s. 4, 52-53, 188.

sorunu kişinin ya da kişilerin ancak kendilerini tutarlı bir öykü içine yerleştirerek özdeşliklerinin mahiyetini keşfedebileceklerini varsayar. Bir anlatı çerçevesinde temsil edilen zamansal ilerleme esasında bir bireyin değişimini ve bu değişim esnasında bireyin hala kendine benzerlik ve kesintisiz bir süreklilik taşıyıp taşımadığı sorunsalını belirginleştirir. Bu sorunu doğru biçimde ele almanın yolu Ricoeur'e göre iki tür zaman içinde kalıcılık biçimi öne sürmekten geçer. Buna göre 'aynı' (*idem*) anlamında kavranan özdeşlik ve kişinin 'kendi'si (*ipse*) anlamındaki özdeşlik bu soruna ikili bir model sunar. Şöyle ki 'aynılık' olarak *idem*-özdeşliği tıpkı bir nesnenin zaman içinde değişmeden aynı kalması gibi tözsel anlamda bir aynılığı ve değişmezliği vurgulamaktadır. Buna mukabil kişinin 'kendi'si anlamındaki *ipse*-özdeşliği ise zaman içinde değişerek yine de kendisi kalabilen bir özdeşlik biçimini ifade eder. Bu bakımdan denebilir ki 'aynı' ile 'kendi' arasındaki fark aslında soyut olduğu kadarıyla değişmez bir kişisel özdeşlik ile zaman içinde değişerek de olsa kendisi kalabilen anlatsal özdeşlik arasındaki farka tekabül eder (ZA 4, 2013: 406). *İpse* olarak 'kendi', 'aynı' olanın bu soyut özdeşliğinin aksine, bir anlatma ediminin ve metinsel kompozisyonun dinamik unsurlarının gücünden etkilenen bir özdeşlik olarak ortaya çıkar. Bu suretle şöyle bir paralellik ileri sürülebilir: Bir olayörgüsü anlatı içerisinde nasıl ki olaylar ve zaman düzeyleri çokçeşitliliğini uyumlu bir bütünlükle kavrayışa sunuyorsa, anlatsal özdeşlik de benzer biçimde bir yaşamın detaylarla örülü bütünlüğü içerisindeki değişebilirliği ya da tersiyle söylendiğinde değişim içindeki birliği belirtir.

Olayörgüsünün işlevleri hatırlanacak olursa onun anlatsal özdeşlik ile olan bağı daha da açıklığa kavuşacaktır. Ricoeur olayörgüsünün anlatının kutupları arasında dolayım sağlama işlevlerinin özet mahiyetinde şöyle bir dökümüne yer verir: "olaylar çeşitliliği ile anlatılan öykünün zamansal birliği arasındaki dolayım; eylemin birbirinden ayrı bileşenleri, yani niyetler, nedenler, tesadüfler ile öykünün zincirlenişi arasındaki dolayım; sâf ardarda geliş ile zamansal formun birliği arasındaki dolayım" (Ricoeur, 2010: 190). Olayörgüsü üzerinde işlemekte olan bu çok katmanlı diyalektikler serisine anlatsal özdeşlik kavramı sayesinde anlatı kişilerinin aynılık ve kendilikleri bağlamındaki 'şahsiyet diyalektiği' de yerleşir. Daha açıkça ifade edilecek olursa olayörgüsü modeli aynı-özdeşliği ile kendi-özdeşliği arasındaki bağı sağlarken öyküleme sürecinde aynı zamanda kalıcılık ile değişkenlik arasında bir bütünleşme gerçekleştirir. (Ricoeur, 2010: 189). Dolayısıyla tüm bu diyalektik gerilim çeşitleri içerisinde olayörgüsü bir kişiye hayatın anlatsal birliği kavramını sunarak uyumsuzluktan uyum türetmiş olur. Bir anlatı kişinin, konumuzun özelinde ise otobiyografi yazarının, aynılık-kendilik diyalektiği üzerinden olayörgüsü çerçevesinde ulaşacağı şey kendisinin bütünlüklü ve uyumlu bir temsilidir.

Anlatılar bize böylelikle geçmişe bakış ile geleceğe yönelişin bilgisini; daha doğrusu, geçmişe bakmak sureti ile geleceğe dair bir beklenti oluşturma yöntemini öğretirler. Gerek edebî anlatılar gerekse edebî anlatı olarak

otobiyografiler geçmişe dönük bir bakışa sahip olsalar da aslında bu bakış Ricoeur için kısmi bir bakıştır. Anlatı sesi geçmiş zaman kipinde işlemekte ise de aslında bu geçmiş zaman anlatısı anlatı kişilerinin kendilerini bekleyen geleceğe dair tasarıları, beklentileri, tahmin ve öngörülerini de içerir (Ricoeur, 2010: 221). Kişilerin geçmiş ve geleceğe yönelişini geriye ve ileriye salınımlarla bir çerçevede buluşturan ‘hayatın anlatsal birliği’ ilkesi bu sebeple zamanın sürekliliği içinde yer alan ‘aynılık’ ve ‘kendi’lik gerilimini de bünyesinde barındırarak bir kimliğin oluşumunu sağlar. Bu anlamda edebî kurmacalar ve otobiyografiler bu diyalektik gerilim türlerine yer vermek suretiyle birbirlerini destekler niteliktedir.

Zaman içinde kalıcılığın iki türü olan aynı ve kendi karşıtlığını Ricoeur ikili bir modelle örneklemeyi seçer. Zaman içerisinde kalıcılığın birinci modeli *karakter* özdeşliğidir. Bir bireyin karakteri onu aynı-özdeşliği bakımından diğerlerinden ayırt eden özellikleridir. Bu bakımdan zaman içerisinde bir birey ya da bireylerin kesintisiz sürekliliğini ve değişmezliğini imler. Böylece karakter bir eylemin eyleyenini belirtirken bir anlatıdaki sabit kutbu oluşturmaktadır. Zamanda kendini idame edebilmenin Ricoeur tarafından önerilen ikinci modeli de *söz tutma*dır. Söz tutma, karakterin sabit kutbuna karşıt olarak, anlatsal özdeşliğin dengidir; yani değişerek aynı kalabilmenin kutbuna aittir. Karakterdeki değişmezlik tıpkı bir nesnenin maddi ve niceliksel değişmezliğine denk düşerken, söz tutma ediminde kişi sözüne sadık kaldığı müddetçe kişinin zamanda değişim geçirmesi sözün sadakatine zarar vermez. Ricoeur bu noktada şöyle demektedir: “Karakterin direngenliği başka bir şeydir; verilen söze sadakatın direngenliği yine başka bir şeydir. Karakterin sürekliliği başka bir şeydir; dostlukta sebatkârlık yine başka bir şeydir” (Ricoeur, 2010: 165). Bu yüzden *karakter* modelinin sunduğu tözsel kalıcılık ‘aynı’ olarak *idem*-özdeşliğine; *söz tutma* modelinin ima ettiği dinamik kalıcılık ise ‘kendi’ anlamındaki *ipse*-özdeşliğine gönderir. Bu sayede anlatsal özdeşlik üzerine düşünmek otobiyografik anlatılarda ve her türlü hayat hikâyesi anlatımında ‘kendi’ özdeşliğinin nasıl olup da *karakterin* ‘aynı’lığından sıyrılıp anlatı kişisini biçimlendirdiğini anlamının yoludur. Denebilir ki ‘kendi’nin ‘aynı’dan kopuşunun otobiyografik anlatı içinde görülebilir hale gelmesi bir kişiye kendi yaşamını bir ‘kendilik’ (İng. selfhood) hermenötiği aracılığıyla yorumlama gücü verir.

Aynılığın sabitliğine mesafe alarak bir kendilik hermenötiği kurulmasını mümkün kılan anlatsal özdeşlik nosyonu bir ‘kendi’ olarak bireyin kendi yaşam bütünlüğü üzerine anlatsal biçimlendirmeler ile düşünümde bulunmasıdır. Bu yüzden anlatsal özdeşlik otobiyografi yazını için çok mühim bir işlev arzeder. Otobiyografik özne bir yaşamı hem yaşayan, hem anlatan hem de bu anlatı üzerinden kendini okuyan bir öznedir. Kurmaca yazarından farklı olarak otobiyografi yazarı hem yazar, hem anlatıcı hem de anlatılan şahsiyettir. Başka biçimde söylenecek olduğunda, Ricoeur’e göre, kurmaca yazarının şahsında bir araya gelmeyen bu üç anlatı ögesi, otobiyografi yazarının şahsında

bir araya gelir (Ricoeur, 2010: 216). Denebilir ki otobiyografinin yaşamı ve zamanı yeniden-biçimlendirme ilkesi yaşamın kendisine bir anlamda galebe çalar. Bu hususta Ricoeur'ün şu tespiti çok yerindedir:

Özyaşamöyküsü [otobiyografi] üzerine yazınsal çözümlemenin de doğruladığı gibi, bir yaşamın öyküsü, bir öznenin kendisi hakkında anlattığı bütün doğrucu veya kurgusal öykülerce yeniden-biçimlen[diril]ir durur. Bu yeniden-biçimlen[diril]iş yaşamın kendisini, anlatılan öykünün bir örüntüsü kılar (ZA 4, 2013: 406-407).

Buna ilişkin olarak şu yorumu yapmak bu noktada aşırıya kaçmak sayılmamalıdır. Kişinin kendi yaşantısı üzerine anlattığı yaşamöyküsü kişiye kendini anlama ve yorumlama imkânı vermesi sebebiyle yaşantının olduğu gibi ve çıplak bir üslup yalınlığıyla anlatılmasının önüne geçecektir. Zira anlatsal özdeşliğin metinsel biçimlenişi, zamanın bu yeniden biçimlendirilişine paralellik arz eder. Öyle ki, Simms'in de belirttiği gibi, şayet hayatımı yaşarken onu biçimlendirmekte isem, onu anlamaya çalışırken de yeniden-biçimlendirmekteyimdir (Simms, 2003: 102).

Kişinin kendisine dair kurduğu yaşam öyküleri sayesinde kendini tanıması kişinin bir kültür bir dünyasına ait olması dolayısıyla eğitilmiş bir 'kendi'yi gerektirir. 'Kendi' ya da benlik incelenmiş ve yorumlanmış bir yaşamın sonucunda oluşacaktır. Otobiyografi türü de yaşamın bu incelenmesi ve yorumlanması ediminin bir 'kendilik' doğurmasının aracıdır. Otobiyografi hem tarihsel hem kurmaca unsurlarla bezenmiş bir anlatı olmasıyla 'kendi'yi bir anlatsal özdeşlik içerisinde biçimlendirerek onun yaşamını aydınlatır. Bu süreç Ricoeur'ün gözünden şöyle işlemektedir: "Bu bakımdan, tarih ile kurmaca arasındaki rol değişiminde, kişinin kendisi hakkındaki anlatısının tarihsel bileşeni, rolünü, diğer her tarihsel öykülemeyle aynı belgesel doğrulamalara tabi bir tarihsel kayıt etrafında alır; oysa kurgusal bileşen, rolünü, anlatsal özdeşliği istikrarsızlaştıran imgesel çeşitlemeler etrafında alır" (ZA 4, 2013: 409). Anlatsal özdeşlik bu yüzden istikrar ve kesintisizlik arz etmez. Özellikle otobiyografinin imgesel çeşitlemeleri ve kurgusal stratejileri sayesinde anlatsal özdeşlik mütemadiyen yapılanır ve yıkılır; bu döngüsel bir süreçtir. Anlatsal özdeşliğin bu sürekli kurulma ve bozulma hareketi, Kaplan'ın ifadesine göre, onun 'aynı' ve 'kendi' eksenindeki salınımı kadar bireysel deneyim ve gayri-şahsi toplumsal bağlamlar arasındaki geriliminden de kaynaklanır (Kaplan, 2003: 91). Otobiyografi çözümlerinin kaçınılmaz olarak odaklanmaları gereken nokta bu yapılıp-yıkılma döngüsündeki anlatsal özdeşliğin dinamik sürecidir. Şayet otobiyografi 'kendi'nin geçmiş aşamaları ile yeni görünümüleri arasındaki sürekliliği konu edinmekte olan bir anlatı türü olarak düşünülecekse bu sürekliliği doğrudan eskinin günümüzdeki devamı biçiminde değerlendirmek bir kısır-döngü yaratacaktır. Ancak yine de otobiyografi 'kendi'nin anlatsal özdeşlik bağlamında değişerek kalıcı olmasını gösterebilmek istiyorsa geçmişin gönderme bağlamına atıfta bulunmaya mecburdur. Eakin'in de belirttiği gibi, bir kimliğin oluşumunu izah edebilmek çabası içinde otobiyografinin geçmişten

yüz çevirme lüksü yoktur (Eakin, 1992: 64). Olayörgüsü böylelikle anlatsal özdeşliğin bu biçimleniş ve yeniden-biçimlenişinin alanı olarak ele alınmalıdır. Son olarak, otobiyografi yazarının hem yaşayan hem anlatan hem de anlatılan şahsiyet olduğu hatırlanırsa, otobiyografideki anlatsal özdeşliğin bu üç durağının olayörgüsü sayesinde üçlü *mimesis* çevrimine yerleşmiş olduğu görülecektir.

V. SONUÇ

Şimdiye dek ortaya konduğu gibi, otobiyografi, kurmaca ve tarihin genişleyen gönderme alanlarının ortasında konumlandırılması gereken bir türdür. Öyle ki kurmaca ve tarihin zamanı biçimlendirme stratejileri, otobiyografinin gerçek bir geçmişi bireysel bir perspektifle yapılandırması çerçevesinde, otobiyografiye ortak bir şekilde hizmet eder. Bir anlatının zamanı yeniden biçimlendirme gücü ile deneyimin bünyesinde mevcut olan anlatsallık ve zamansallık değeri otobiyografide çakışır. Böylelikle geçmişi anımsamanın ancak anlatsal bir biçimlenişle mümkün olduğu görülebilir. Geçmişi bir anlatı içerisinde yeniden-biçimlendirmeye tabi kılmadan nötr ve çıplak bir anımsama yoktur. Bu anlamda tarihsel olaylar olgusal olarak geçmişte var olmuş olsalar da bunları anımsama ve yeniden-biçimlendirme çeşitleri çok sayıda olacaktır.

Otobiyografi türünde anlatının zamanı yeniden-biçimlendirme süreci zamanın fenomenolojik incelenişindeki açmazlara mutlak çözümler sunamaz; bunun yerine anlatının betimleme gücü açmazlara ancak estetik bir yanıt verebilir ya da özneye estetik bir kavrayış gücü sağlayabilir. Ruhun ve dünyanın zamanı arasındaki zıtlama bu estetik deneyim içerisinde çözüme ulaşmasa da otobiyografik anlatının yeniden-biçimlendirme stratejileri sayesinde bir doyum yaratır. Dolayısıyla, Ricoeur'ün belirttiği gibi, anlatının zamansallığın açmazlarına yanıtı “onları çözmekten fazla, onları çalıştırmaktan, üretken kılmaktan oluşur” (ZA 4, 2013: 427). Bu üretken kılma da olayörgüsü ile mümkündür. Zira olayörgüsü yaratıcı edim ile zaman deneyimini kesitirip sentezleyen bir yapı sunmaya muktedirdir. Olayörgüsü bu anlamda eylemin taklidi olarak *mimesise* bağlıdır. Mimetik bir etkinlik olarak otobiyografi ve yaşam öyküleri bir yaşamın önce yaşanması, sonra yazıya dökülerek biçimlendirilmesi, en sonunda da hem yazarın kendisi hem de diğer okurlarca alımlanarak yorumlanması sürecine tabidir. Bu esnada olayörgüsünün, Ricoeur'ün açıkladığı biçimde, üçlü *mimesis* sürecini kat ettiği ve *mimesise* yerleştiği söylenmelidir.

Sonuç olarak Ricoeur'ün yukarıda yer verdiğimiz şu önemli sorusunu tekrar sormak ve otobiyografilerin anlatsal işlevini bu sorunun ışığında aramak doğru olacaktır: “Kurmaca geçmiş, gerçek geçmiş, dolayısıyla anıları ve tarihi mi varsayar, yoksa, tarihsel zaman anlatımının yapısı mı geçmiş olarak belirginleşmeyi yaratır?” Kurmaca geçmiş ve otobiyografik geçmiş anlatıları muhakkak ki gerçekte vuku bulmuş bir geçmiş olaylar dizisini ya da gerçek bir tarihsel geçmiş varsayarlar. Ancak bunun tersi de pekâlâ mümkün ve hatta kuvvetle muhtemeldir. Yani tarihsel zaman anlatımının yapısı ve tarihsel

anlatılar oluşturma potansiyelimiz sayesinde geçmiş zaman dediğimiz şey geçmiş olarak belirginleşir. İnsan eylemlerinin özündeki zamana tabi olma niteliği tek başına bizim geçmişteki eylem ve olayları basitçe kavramamıza olanak vermez. Aksine insan eyleminin zamana tabi oluşu ancak insan zihninin anlatma veya anlatı oluşturma yetisi ile birleştiğinde insani bir zaman algısına sahip oluruz. Bu anlamda anlatı oluşturma yetisi yazılı olmaktan önce zihinsel bir yetidir. Bir bakıma geçmişimizi yaratan şey insan türü olarak anlatıya meyilli oluşumuzdur. Otobiyografi ise anlatı oluşturarak anlama ve canlı zamansal deneyimi yeniden-biçimlendirme yetimizin yazınsal bir tür olarak yansımalarıdır. Otobiyografi sayesinde deneyimlerimizi tarihsel ve nesnel zamana kaydederek bireysel tarihimizi makro-tarihe oturturuz. Sonra da otobiyografi türünü kendimizi anlama ve yorumlama aracı olarak kullanırız. Tüm bunların sonucunda, bir anlatısal özdeşlik niteliğinde biçimlendiğini gördüğümüz bireysel kimliğimiz, kendimizi anlama maceramızın matrisi olarak otobiyografinin bize armağanıdır.

KAYNAKLAR

ANDERSON, Linda (2001), *Autobiography*, Taylor&Francis, London (elektronik kitap).

BLANCHARD, Marc Eli (1982), "The Critique of Autobiography", *Comparative Literature*, Vol. 34, No. 2, s. 97-115. JSTOR, Web, 21 Eylül 2011.

EAKIN, Paul John (1992), *Touching the World: Reference in Autobiography*, Princeton UP., Princeton, NJ.

GLENDINNING, Simon (2007), *In the Name of Phenomenology*, Taylor&Francis, London (elektronik kitap).

KAPLAN, David M. (2003), *Ricoeur's Critical Theory*, State University of New York Press, New York.

PETIT, Maria Villela (1989), "Thinking History: Methodology and Epistemology in Paul Ricoeur's Reflections on History from History and Truth to Time and Narrative", *The Narrative Path: The Later Works of Paul Ricoeur*, Ed. T. Peter Kemp ve David Rasmussen, The MIT Pres, Cambridge, Massachusetts.

RICOEUR, Paul (2007), *Zaman ve Anlatı 1: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis*, Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, Yapı Kredi, İstanbul.

RICOEUR, Paul (2009), *Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı*, Çev. Mehmet Rifat, Yapı Kredi, İstanbul.

RICOEUR, Paul (2012), *Zaman ve Anlatı 3: Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi*, Çev. Mehmet Rifat, Yapı Kredi, İstanbul.

RICOEUR, Paul (2013), *Zaman ve Anlatı 4: Anlatılan (Öykülenen) Zaman*, Çev. Umut Öksüzan ve Atakan Altınörs, Yapı Kredi, İstanbul.

RICOEUR, Paul (2010), *Başkası Olarak Kendisi*, Çev. Hakkı Hünler, DoğuBati, Ankara.

SIMMS, Karl (2003), *Paul Ricoeur*, Taylor&Francis, London (elektronik kitap).

SMITH, Sidonie ve Julia Watson (2001), *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

WALDENFELS, Bernhard (2010), *Fenomenolojiye Giriş*, Çev. Mesut Keskin. Avesta, İstanbul.

WEINTRAUB, Karl J. (1975), “Autobiography and Historical Consciousness”, *Critical Inquiry*, Vol. 1, No. 4, s. 821-848. JSTOR, Web, 21 Eylül 2011.